

Fülöp Márta
pszichológus

Hol a határ?

Küzdelem és feladás, győzelem és vereség Doctorow *Ragtime* című regényében*

Doctorow rövid élettörténete és a regény története

Doctorow 1931-ben született. Életéről a legkülönbözőbb források – nem véletlenül persze – ugyanazokat a dolgokat emelik ki. Nem nagyon található olyan forrás, amely elmélyültebben – egy pszichológus számára elmélyültebben – vizsgálta volna az életét. Második generációs orosz zsidó bevándorlók gyermeke, édesanyja zongorista volt, édesapja zenebolt tulajdonosa. Kifejezetten értelmiségi életet élt a család. Irodalomról, művészetről, politikáról beszélgettek, a szülei szocialista gondolkodásúak voltak. Sokféle egyetemre járt, de az egyik meghatározó a Columbia Egyetem angol dráma szakja volt, amit 1952-ben kezdett el. Itt ismerkedett meg többek között a német romantikus Heinrich von Kleist *Kohlhaas Mihály* című regényével (Európa kiadó, 2003). Ez a regény nagy hatással volt rá, és tulajdonképpen a *Ragtime* című regényben a főszereplő, Coalhouse Walker élettörténete és pszichológiája nagyon hasonlóan épül fel, mint Kohlhaas Mihályé. A főszereplő neve, Coalhouse Walker maga is rímel a Kohlhaasra, tehát Doctorow nem is akarta tagadni, hogy az a figura, akit ő megmintázott, a XX. század elejének New Yorkjába helyezett Kohlhaas Mihály.

A *Ragtime* című regény 1975-ben jelent meg, és ez Doctorow legnépszerűbb munkája. Nagyon sokféle valós figura szerepel benne, még Sigmund Freud is. Meg van örökítve a regényben Freud és Jung látogatása az USA-ba, és az, hogy Freud ott előadásokat tartott. Szerepel a regényben a magyar származású Henry Houdini, aki híres illuzionista volt abban a korban, Henry T. Ford, a Ford autó megalkotója és J. P. Morgan is, aki a híres New York-i Morgan Könyvtárnak a megalapítója volt, tehát számos híres-neves személyiség abból a korból. A könyv hihetetlen siker volt, a világ legkülönbözőbb nyelveire lefordították, 1982-ben rendezett belőle Milos Forman filmet, lett belőle egy Broadway-musical is, amely azonban a regénnyel és a filmmel szemben könnyedebb, nélkülözi a drámaiságot. Magyarra Göncz Árpád fordította és 1979-ben jelent meg az Európa Könyvkiadónál. Magyar recepciója nagyon kevésbé van, ami azt jelenti, hogy nem nagyon írtak irodalomtörténészek Doctorow *Ragtime* című regényéről tanulmányokat, nem nagyon értelmezték és nem ismert olyan pszichológiai tanulmány sem, amely a regényben szereplő enigmatikus figurával, Coalhouse Walkerral foglalkozott volna. Bizonyosan nagyon sokan olvasták a regényt, vagy ismerik a filmet Magyarországon is, de komolyabb elemzés magyar nyelven egyáltalán nem látott napvilágot. Pszichoanalitikus elemzések léteznek, elsősorban Kohlhaas Mihályról

*A szerző az MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet, valamint az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológiai Intézet munkatársa. A tanulmány elkészítésekor a az OTKA(K-111789) kutatási támogatásában részesült. Jelen tanulmány a *Művészet és Pszichoanalízis* sorozatban azonos címmel, 2011. június 17-én, a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhangzott előadás írásos változata.

(Dettmering, 1975; Neumann, 2012), a Kleist-regény figurájáról, de a *Ragtime* című regény főhőséről ilyen nem ismert. Kohlhaas Mihályról a német pszichiátriai szakirodalomban el is neveztek egy patológiás kórképet, a Kohlhaas-szindrómát, amelyet a kitaszítottságélmény és bosszúvágy keveréke és az jellemez, hogy az egyén megszállottan ragaszkodik a saját igazához (Gönczy, 1999; Gerevich, Gönczy, Ungvári, 2002; Gerevich és Ungvari, 2015).

A *Ragtime* az első világháború előtt játszódik. A regény nagyon bonyolult, komplex történeteszövésű, három család történetét követi: egy amerikai fehér, felső középosztálybeli család történetét, egy bevándorló zsidó család történetét – egészen pontosan egy apának és a kislányának a történetét – és egy fekete családot. A jelen tanulmány a fekete családdal fog foglalkozni, a másik két történeti szál nem is fog megjelenni az elemzésben. A három család élete tulajdonképpen egymástól teljesen függetlenül zajlik, látszólag nem sok közük van egymáshoz, másrészt a családok különböző figurái bizonyos életpontokon találkoznak, akár meghatározó módon is egymással, de a jelen elemzés szempontjából ez nem lényeges. A továbbiakban egy-egy hosszabb idézet segítségével idézzük fel a regény hangulatát és tartalmát, illetve igyekszünk alátámasztani a megállapításainkat.

Az egyenrangúság illúziója

„Walker a következő héten megint beállított, aztán egy hétre rá megint. Coalhouse Walker hűségesen jött télen is. Ha a behavazott út járhatatlan volt, nemegyszer vonaton, s a North sugárúti villamoson a domb lábáig. Most is derékba szabott fekete felöltőjét hordta, orosz divatú báránnyal kucsmával. A kicsinek gyerekholmit hozott, Sarah-nak egy ezüst nyelű hajkefét. Apa kénytelen-kelletlen csodálta a kitartását. Elgondolkodott, hogy egy zenész jövedelméből meddig futja efféle ajándékokra.

Egy nap az jutott Apa eszébe, hogy ifjabb Coalhouse Walker talán nincs tisztában vele, hogy néger. Minél többet törte a fejét, annál helytállóbbnak látszott. Walker nem úgy viselkedett, és nem is úgy beszélt, mint egy színesbőrű. A fajtajától elvárt tiszteletnyilvánítást úgy tudta átalakítani, hogy az inkább az ő méltóságát tükrözte, és nem azét, akinek szólt. Határozottan kopogtatott be a hátsó ajtón, s mikor bebocsátották, ünnepélyesen üdvözölt mindenkit, s valahogy azt az érzést keltette bennük, hogy ők Sarah családja, s udvariassága a lány iránt érzett nagyrabecsülésének és tiszteletének tükrökre. Apa Coalhouse-t némileg veszélyesnek látta. – Talán nem kéne lovat adnunk alája – mondta Anyának. van benne valami vakmerőség” (Doctorow, 1979 157–159.)

Coalhouse Walker a regény főszereplője fekete, nagyon sikeres dzsesszzenész, ragtime-játékos. Sarah, Coalhouse Walker volt szerelme, akinek nemrégiben egy kislánya született tőle. Nem lehet tudni pontosan, mi történt közöttük, de Sarah egyedül szülte meg a gyermeket, és egy gazdag fehér család fogadta be őt és a kisgyereket. Amikor Coalhouse Walker felfedezte, hogy a gyermeke és a volt barátnője a fehér családnál él, elkezdte látogatni őket és igyekezett Sarah-t újra meghódítani magának. Coalhouse Walker rendíthetetlenül járt a családhoz, mert Sarah nem nagyon érdeklődött iránta, nagyon haragudott rá, hogy elhagyta őt és a gyereket. Walker célirányos volt, állhatatos, kitartó, hónapokon keresztül járt a családhoz, anélkül, hogy Sarah szóba állt volna vele. Csak a családdal beszélgetett, Sarah nem volt rá kíváncsi. Ajándékokat adott, nagylelkű volt, és kiderült ebből a részletből, hogy büszke is volt. Annak ellenére, hogy a múlt század elejének Amerikájában egy fekete ember nem nagyon lehetett büszke, különösen nem egy fehér család kontextusában. Vagyis Coalhouse Walker nem illeszkedett azokhoz az elvárásokhoz, amelyek az akkori társadalomban az ő

társadalmi osztályának, társadalmi csoportjának szóltak. A fehér családban, főleg annak férfi tagjában, ijesztő és kényelmetlen érzéseket keltett az, hogy Coalhouse Walker mint egy kisebbségi csoport tagja nem az elvárt módon viselkedik, másfajta magatartást tanúsít, olyan magatartást, amely egyenrangúnak tételezi önmagát, ahelyett hogy az akkori társadalomban élő megkérdőjelezhetetlen alárendelt pozíciót foglalta volna el. Coalhouse Walker tehát olyan ember volt, aki büszke és egyenrangú és egyenlő elbánást vár el másoktól.

A trauma

„Egy vasárnap délután a színes bőrrű Coalhouse Walker elbúcsúzott jegyesétől, és Fordján elindult New Yorkba. Ötre járt az idő, és a fák árnyékot vetettek az országútra. A Tűzoltó fasor felé vette az útját, el az Emerald Isle-i Tűzoltóság előtt, amelynek önkéntes tűzoltói csicsás díszegyenruhájukról és vidám kiruccanásaikról voltak nevezetesek. Ahányszor csak erre ment, az Emerald Isle-i önkéntes tűzoltók kinn álldogáltak és trécseltek a szertár, a deszkaborítású, emeletes épület előtt, s mikor ő elhajtott előttük, elnémultak és utánabámultak. Nagyon is tisztában volt vele, hogy öltözködése és az, hogy autótulajdonos, sok fehér szemében sértésnek számít. De hát Coalhouse Walker épp az ilyen indulatok ismeretében vált olyanná, amilyenné.

Akkoriban az önkéntes tűzoltók a városi tűzoltóság kisegítői voltak; s minthogy önkéntes adományokból tartották fent magukat, még nem volt miből gépesíteniük a felszerelésüket. Épp mikor a néger odaért, három összeillő szürke ló ügetett ki a szertárból az országútra a nagy gőzfecskendő, az Emerald Isle-i Tűzoltóság helyi nevezetessége elé befogva. A kocsis visszafogta őket, s Coalhouse Walker kénytelen volt hirtelen fékezni.

A szertárból kijött két önkéntes tűzoltó, hogy a kocsishoz csatlakozzék, aki a fecskendőkocsi bakjáról nézett le a négerre, és tüntetően nagyot ásított. Mind kék szolgálati inget hordtak, zöld kendővel a nyakukon, sötétkék csizmanadrágot és csizmát. Coalhouse Walker kiengedte a kuplungot, kiszállt a kocsiból, hogy kurblizzon. Az önkéntesek megvárták, amíg a motor beugrik, aztán közölték vele, hogy ez az út magánút, kövezetvámot kell fizetnie, csak úgy mehet tovább, ha lefizet huszonöt dollárt, vagy igazolja, hogy a város lakója. – Ez az út közút – mondta Walker –, számtalanszor mentem már végig rajta, és soha senki nem kért vámot tőlem. – Visszaült a kormányhoz. – Ezt mondja meg a főnöknek – mondta az egyik tűzoltó. Walker elhatározta, hogy hátramenetbe kapcsol, visszahátrál a sarokig és másfelé megy. Ültében hátranézett. E pillanatban két tűzoltó hatméteres létrát hozott ki az útra, a kocsni mögött. Utánuk két másik jött, szintén létrával, majd újabb tűzoltók, kerek fecskendődobokkal meg vödörrel, csákányokkal megrakott tragacsokkal, s ezt mind otthagyták az úton. Láthatólag pontosan ezt a pillanatot választották, hogy a szertárat kitakarítsák.

A tűzoltóparancsnokot könnyen meg lehetett ismerni hetykén félreacsapott fehér katonasapkájáról. Valamivel idősebb is volt, mint a többiek. Udvariasan megmagyarázta Coalhouse-nak, hogy ha a kövezetvámot eddig nem is kérte senki, a rendelkezés érvényben van, s ha nem fizet, nem mehet tovább. Megemelte sapkáját, s ellenzőjét a szemébe húzva csapta vissza. Ahhoz tehát, hogy lásson, föl kellett szegnie az állát, s ettől igencsak harcias lett a nézése. Vastag karú, tagbaszakadt ember volt. Az önkéntesek közül néhányan elvigyorodtak. – Tűzoltó autóra kell a pénz – magyarázta a parancsnok. – Akkor úgy vonulhatunk ki a tűzhez, mint maga a kuplerájba.

A néger higgadtan végiggondolta, hogy mit tehet. A szertárral szemben, az út túloldalán nyílt mező lejtett egy tavacska felé. Elképzelhető tehát, hogy letér az útról, megfordul a mezőn, megkerüli a létrákat és a fecskendődobot. De szorosan közrefogták, és ha sikerül annyira alávágni a kormányt, hogy a lovakat kikerülje, az éles forduló következtében megeshet, hogy a kocsi a lejtőre érve felborul. Az láthatólag eszébe se jutott, hogy a fajtája módján meghunyászkodjék.

Lent a tavacska partján két néger kisfiú játszott, lehettek úgy tíz-tizenkét évesek. – Hé! – kiáltott oda nekik Coalhouse Walker. – Gyertek csak ide! – A gyerekek odaszaladtak. Tágra nyílt szemmel nézték Coalhouse-t, amint levette a gyújtást, meghúzta a kéziféket, és lelépett az útra. – Szeretném, ha vigyáznátok a kocsira, – mondta. – Ha bárki is hozzáér, mondjátok meg nekem, ha visszajövök.

Aztán visszasietett a sarokra, és elindult az üzletnegyed felé. Tíz perc múlva talált egy rendőrt, aki lámpával irányította a forgalmat. A rendőr meghallgatta a panaszát, fejét csóválta, akkurátusan előhúzott egy zsebkendőt a zubbonya zsebéből, és kifújta az orrát. – Azok a fiúk nem akarnak ám semmi rosszat – mondta végül. – Ösmerem én mindeniket. Menjen csak vissza nyugodtan, már biztosan ráuntak a szórakozásra. – Walker kénytelen volt tudomásul venni, hogy ennél több támogatást a rendőrtől hiába is várna. De azt a kérdést is kénytelen volt föltenni magának, hogy nem túlságosan érzékeny-e, hisz lehet, hogy csak meg akarták tréfálni. Visszament hát a Tűzoltó fasorba.

A gőzfecskendő és a lovakat már nem találta ott. Az útról eltakarodtak a tűzoltók, s a kocsija ott állt az út mellett, a mezőn. Odament a kocsinhoz. Csupa sár volt. Kanavásztetején arasznyi hasítás. És a hátsó ülésre valaki odarondított.” (Doctorow, i.m., 169–172.)

Coalhouse Walkernek egy Ford márkájú autója volt, amely komoly státuszszimbólum volt abban a korban. Autót birtokolni különösen egy fekete ember esetében kivételes helyzetet jelzett, egyáltalán nem illeszkedett a társadalmi osztályával szembeni elvárásokhoz és a feketék reális társadalmi helyzetéhez sem. Ez zavart, értetlenséget és kényelmetlenséget keltett a többségi csoport tagjaiban, így a tűzoltókban is, akik előtt rendszeresen elment ezzel az autóval. A tűzoltók önkéntesek voltak, maguk is alacsony státuszban, korlátozott anyagi erőforrásokkal rendelkeztek, valószínűleg soha az életben nem tudtak volna Ford autót venni maguknak. Az irigység nyilvánvalóan jelen volt a negatív érzéseik között, amikor naponta látták, hogy egy olyan ember, aki a társadalomban megvetett és alacsonyabb rangú az etnikai hovatartozása miatt, rendelkezik valami olyannal, amivel ők soha nem fognak rendelkezni. Maga a tűzoltóság is csak egy lovas kocsival rendelkezett, nem állt rendelkezésükre autó, holott a tüzesetekhez a lehető leggyorsabban kellett volna odaérniük. Erre megjegyzés is történt a tűzoltók részéről: lám, nekik lovas kocsijuk van, Coalhouse Walker meg a szeretőjéhez jár a Ford autóval. Coalhouse Walker elviselte a világosan tapintható negatív érzéseket egészen addig, amíg igazságtalanság nem történt, mert olyan járandóságot akartak vele megfizettetni, amiről tudta, hogy nem létezik, és úgy gondolta, hogy ezért azt nem is kell kifizetnie. Walkernek nem volt kisebbségi reflexe, nem hunyászkodott meg, hanem mint egyik polgár a másikkal, igaza teljes birtokában próbálta megmagyarázni, hogy neki nem kell fizetnie semmit, és igyekezett racionális megoldásokat találni a helyzetben. Elment egy rendőrhöz, és megpróbálta az igazságát elismertetni, de az nem sikerült, és mire visszaérkezett, a tulajdonát, azt, ami az ő büszkeségének, státuszváltásának a bizonyítéka és a szimbóluma volt, az autóját összesározták, székllettel bemocskolták.

A harc kezdete

„Ragaszkodom hozzá, hogy a kocsimat megtisztogassák, és az okozott kárt megtérítsék – mondta. A parancsnok röhögött, s kijött két embere is, hogy beszálljon a mulatságba.

E pillanatban megállt a szertár előtt egy rendőrautó. Benne a két rendőr, az egyik az, akit Coalhouse Walker megszólított. Lement a mezőre, belenézett a kocsiba, aztán visszaballagott a szertárhoz. – Willie – kérdezte a rendőrparancsnokot –, odaszartak a fiúk valahova? – Majd én pontosan elmondom mi történt – mondta a parancsnok. – A nigger ideállította azt az istenverte kocsiját, épp a szertár elé. Muszáj volt eltávolítanunk. Ez komoly dolog ám, elállni egy tűzoltószertár bejáratát, mi, fiúk? – Az önkéntes tűzoltók erényesen bólogattak. A nagydarab rendőr elhatározásra jutott. Félrevonta Coalhouse Walkert. – Ide hallgasson – mondta –, tolassa vissza a pléh csacsiját, aztán táguljon innét. Nem érte nagy kár. Kaparja le a szart, és felejtse el az egészet.” (Doctorow, i.m., 172.)

Az igazságos világba vetett hit (Lerner, 1980) szociálpszichológiai elmélete szerint vannak, akik hajlamosak hinni abban, hogy mindenki azt kapja a világban, amit megérdemel. Tehát, ha valaki keményen dolgozik, akkor megjutalmazódik, és ha valaki viszont rossz helyzetben van, vagy valamilyen hátrány éri, akkor arról is ő tehet, az annak a jele, hogy nem tett meg mindent, vagy maga idézte elő valamilyen hibázásával a rossz következményt. Az elmélet szerint az egyének mind a jót, mind a rosszat maguknak köszönhetik az életükben. Ez sajnos nem tudományosan igazolt összefüggés, hanem hiedelem, vagy másképpen kognitív torzítás, azonban ez a hiedelem az amerikai társadalomra mind a mai napig erőteljesen jellemző „mítosz”. A kutatások mindenesetre azt találják (Dalbert és Maes, 2002), hogy a hátrányos helyzetből induló bevált tehetségek esetében, akik nagyon rossz családi körülmények közül küzdötték ki magukat, és tényleg, valami nagyon komoly sikert értek el az életük során, sokkal jobban jellemző ez az igazságos világba vetett hit. Mert hiszen ők tényleg úgy tapasztalták, hogyha az ember küzd, rendesen dolgozik, a fejlődésére koncentrál, annak meg kell, hogy legyen az eredménye. Nagy nehézségek árán, de elérték a vágyaikat, és ezért hajlamosak arra, hogy kevésbé legyenek szolidárisak és kevésbé érezzenek együtt a társadalomnak hasonlóan hátrányos helyzetű tagjaival szemben, akiknek viszont nem sikerült kiemelkedniük.

Ugyanakkor, azok az emberek, akik hátrányos körülmények közül emelkednek ki és érnek el kimagasló eredményt általában sokkal nehezebben viselik, és sokkal érzékenyebben reagálnak az igazságtalanságra, pont azért, mert az igazságos világba vetett hitüket kérdőjelezi meg. A sokféle ellenállást és előítéletet legyőző életútjuk azt a hitet kelti bennük, hogy ez mindenki számára járható út volna, csak nem megfelelően teszik a dolgukat. Éppen ezért, ha őket olyan igazságtalanság éri, amivel kapcsolatban mégsem tudják megvédeni magukat, akkor felborul ez az igazságos világba vetett hitük. Coalhouse Walker, aki nagyon nehéz körülményekből jött, és nagyon sikeres ragtime-zenész lett, és egy Ford tulajdonosa volt, egészen bizonyosan ezzel az igazságos világba vetett hittel kezdett neki ennek a konfliktusnak, amely azonban egyre rosszabb fordulatokat vett. Megtapasztalta a lenézést, niggernek nevezték. Hamis vádat emeltek ellene, azt mondták, ő állta el a tűzoltóság útját, és ő követett el valami olyat, amiért megérdemli, hogy megszégyenítsék, és az autóját bemocskolják. A többségi társadalom reakciója erre nem a védelem volt, nem a

közösségvállalás, hanem az, hogy adja fel, vonuljon vissza, ne küzdjön. Egész egyértelműen tudta, hogy igaza van, és senki nem támogatta ennek az igazságnak a megvédésében. A törvényes rendet képviselő rendőr sem védte meg. Aki nehéz körülmények között, nagy társadalmi ellenállással szemben lesz sikeres, arra gyakran egy olyanfajta konokság jellemző, ami egyfajta rigiditás is. Nagyon nehezen vált stratégiát, nagyon nehezen érti meg azt, hogy bizonyos helyzetekben lehet, hogy egy más stratégia jobb lenne, mint az, amivel addig mindig sikeres volt. Hiába mondja azt a rendőr Coalhouse Walkernak, hogy ne törődjön vele, vigye el az autóját, tisztítsa le, és legyen ennek a dolognak vége, örüljön neki, hogy van Fordja és ne tekintse olyan nagy tragédiának, ami történt, Coalhouse Walker nem hajlandó elfogadni ezt a megalkuvó ideológiát, nem tudja feladni a küzdelmet és vesztesként elvonulni, hiszen sok-sok nem feladott küzdelem eredménye volt az elért státusza.

A beszűkülés

„Rövidesen megnősülök – mondta Coalhouse Walker. – Az drága multság – mondta az ügyvéd. – Szerintem a jövődöbelije iránti kötelesség előbbre való, mint az, hogy elégtételt szerezzen az ilyen fehér emberektől elszenvedett megaláztatásért. – Ekkor Walker nyilván udvariatlan megjegyzést tett. A néger ügyvéd felállt, és felszólította, hogy távozzék. – Nekem annyi ingyenes ügyem van, hogy arról magának fogalma sincsen! – kiáltotta. – És annyira igyekszem a népünknek kivívni az igazságot, hogy a szám is belekeseredik. De ha azt hiszi, hogy majd elmegyek Westchester megyébe, és pert indítok egy színesbőrű érdekében, akinek egy vödör mocskot ürítettek a kocsijába, nagyon téved!” (Doctorow, i.m., 179.)

Coalhouse Walker számára az önbecsülés visszaállítása lesz az elsődleges a szerelemmel és családdal szemben. Bár kitartó közeledése eredményeként sikerült a tőle elfordult Sarah figyelmét és szerelmét újra maga felé fordítania, és valóban az esküvőjére készült, amikor ez az eset megtörtént, a pénzt, amit a házasságára szánt, most egy per indítására akarta fordítani. Amikor az lett a kérdés, hogy mi a prioritás, az igazság vagy a jövődöbeli család ő az igazságot választotta, az fontosabb volt neki. Természetesen, amikor az igazságot választotta, akkor valószínűleg abban bízott, hogy az igazságát is meg fogja tudni találni, és a házasságára is sor kerülhet. Mindenesetre a családra szánt tartalék pénzét első lépésben az igazságra akarta költeni. A saját csoportjának egy tagjához, egy fekete ügyvédhez fordult, de a fekete ügyvéd nem volt hajlandó elvállalni az ügyét. Az ügyvéd azért utasította vissza, mert úgy vélte, hogy amikor valaki olyan nyilvánvalóan jó státuszú fekete, akinek egy Fordja van, azt nem kell megsegíteni, az fogadja el, ami történt, és álljon meg ennél a pontnál. A többségi társadalom lenézi, és nem fogadja be. Hiába teremtett meg egy olyan státuszt, amivel befogadhatnák, nem fogadják be, sőt irigylik tőle ezt a státuszt. Ugyanígy a saját csoportja sem fogadja be, a saját csoportja sem támogatja, és az is irigyli tőle ezt a státuszt. A fekete ügyvéd pontosan ezt mondja, hogy mit képzel Walker, egy olyan fekete, akinek Fordja van, amikor ő olyan embereket véd, akiknek nincs semmijük, akik kisémmizettek, akik szegények, akik tényleg rászorulnak a védelmére. Milyen erkölcsi alapja van arra, hogy egy olyan ügyben kéri a segítségét, aminek nincs egzisztenciális jelentősége.

A bosszú

„– Követelem, hogy a gépkocsimat eredeti állapotában szolgáltatassák vissza a kezemhez. Ha a feltételeket nem teljesítik, újabb és újabb tűzoltókat ölök meg, és újabb és

újabb tűzoltóságokat égetek le, mindaddig, amíg a követelésem nem teljesülnek. Ha kell, az egész várost elpusztítom. (...) A helyi lapok különkiadásban, kiemelt helyen közölték, Coalhouse második levelének szövegét. Ebben az állt: »Egy: A Willie Conklin néven ismert fehér szemetet szolgáltatassák ki a kezemhez. Kettő: kanavásztetejű Ford T-modell gépkocsimat az eredeti állapotában szolgáltatassák vissza. Amíg e két követelésemnek nem tesznek eleget, uralkodjék köztünk hadi állapot. Ifjabb Coalhouse Walker, az Egyesült Államok Ideiglenes Kormányának Elnöke.«» (Doctorow, i.m., 204; 214.)

Miután a fekete ügyvéd nem vállalta el az ügyét, Coalhouse Walker bosszút esküdött, és a szó mai értelmében terroristává vált. Egy csapat fiatal feketét felbérelve elmentek a tűzoltó raktárhoz, és ott egy komoly robbantást hajtottak végre, amelyben több tűzoltó meghalt. Pontosan az a tűzoltó, aki elkövette ellene az agressziót, illetve kezdeményezője volt a megaláztatásának, nem sérült meg, de számos más tűzoltó belehalt ebbe a támadásba. A megaláztatásra Walker részéről súlyos viszontagresszió volt a válasz. Megindult a küzdelem. Walker megalázott énje helyébe egy grandiózus ént épített fel, követeléseit és fenyegetéseit már mint „*Coalhouse Walker az Egyesült Államok ideiglenes elnöke*” írja alá. Ezzel Doctorow világosan jelzi, hogy Walker elszakadt a valóságtól és belépett a patológia világába.

A szerelme és jövőendő családja is áldozatává vált ennek a küzdelemnek. Sarah segíteni próbált neki, elment a rendőrségre, megpróbált beszélni politikusokkal, hogy szolgáltatassanak igazságot Coalhouse Walkernek, de amikor közelébe akart menni egy politikusnak, akkor a rendőrök azt hitték, hogy meg akarja támadni, ezért olyan súlyos ütést mértek rá, amibe Sarah belehalt. Ez egy valóban tragikus csapás volt, és egy újabb ok a viszontagresszióra.

Coalhouse Walker érzelmeivel, sértettségével, igazságkeresésével és meg nem alkuvásával a regény egy pontjáig jól lehet azonosulni, de aztán történik egy kvalitatív váltás. Amikor mérlegelni kell, hogy az elszenvedett sérelem és a rá adott reakciók arányban állnak-e egymással egyénileg és társadalmilag, akkor Coalhouse Walker elvétí az arányokat. Amikor a tulajdonát ért sérelmet emberi életekkel torolja meg és háttérbe szorítja a saját családját is, akkor már nehéz vele együtt haladni.

Polgárjogi harcos vagy terrorista?

„Létkérdés volt számukra, hogy hallják Coalhouse válaszát. Coalhouse halkan beszélt: – Nagy megtiszteltetés számomra, hogy megismerhetem, uram – mondta. – Mindig is mélységesen tiszteltem önt. Igaz, hogy zenész vagyok, s nem is fiatal. Szeretném remélni, hogy épp ezért komolynak tekinti elhatározásomat. S következésképp talán azt is, hogy mindketten a fajtánk szolgálói vagyunk, és ragaszkodunk az emberségünk jogán bennünket is megillető igazsághoz s az azzal együtt járó megbecsüléshez.” (Doctorow, i.m., 272.)

Nemcsak, hogy a tűzoltóraktárat robbantotta fel Coalhouse Walker vezetésével a csapat fiatal, hanem beköltöztek J. P. Morgan híres-nevezetes New York-i könyvtárába, a rendkívül nagy kulturális éréket képviselő, nevezetes művészeti gyűjtemény kellős közepébe, és körberakták dinamittal. Bármelyik pillanatban ezt a sok-sok nevezetességet tartalmazó épületet fel tudták volna robbantani. Ezen a ponton a rendőrség már tárgyalásokba kezdett Coalhouse Walkerrel, és többek között beküldött hozzá egy híres fekete aktivistát, akivel a fent idézett beszélgetés lezajlott. Coalhouse Walker elmagyarázta az aktivistának, hogy az igazság és az önrespektus az a legfontosabb dolog, és azért bármit meg lehet tenni. Gerevich és mtsai (2002) még a 2010-es évek világméretű terrorhulláma és az Iszlám Állam felbukkanása előtt már a terrorizmus lélektanát magyarázták Kohlhaas Mihály alakjával és

történetével. Coalhouse Walker is tömeggyilkos és terrorista lett, miközben a jogaiért amúgy jogosan harcolt.

Az alku

„Többszöri telefonhívás eredményeként reggel nyolcra teherautón megérkeztek a Ford gyár szerelői a Ford T-modell valamennyi cserealkatrészeivel. A Pantasote cég odaszállította a kanavásztetőt. Morgan emberei beleegyeztek, hogy az egész számlát ők fizetik. A sarkon figyelő tömeg szeme előtt Conklin tűzoltóparancsnok két szerelő útmutatásai alapján darabról darabra szétszedte a kocsit, és a vázon kezdve felépített egy újat. A motort csigas emelővel illesztették a helyére. A munkát Conklin végezte, izzadva, morogva, panaszkodva, el-elsírva magát. A régi gumik, a lökhárító, a hűtő, a gyertyák helyébe csupa új került, kicserélték az ajtókat, a hágsókat, a szélvédőt, a fényszórókat és a kárpitozott üléseket. Délután ötre, mikor még a nap magasan járt az égen New York fölött, kanavásztetejű, feketén csillogó, vadonatúj T-modell állt a járda mellett.” (Doctorow, i.m., 284.)

Walker elérte, amit akart. Elmagyarázta a fekete aktivistának, hogy ő ebben a helyzetben nem csak önmagát, hanem a fekete társadalmat is képviselte. Szociálpszichológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy amikor az individuális identitás helyett a csoportidentitás kerül előtérbe, akkor az emberek sokkal fanatikusabbá válnak, akkor sokkal nagyobb erővel küzdenek egy adott célért, mint amikor csak önmagukról van szó (Schopler és Insko, 1992). A mindennapi élet során az individuális és a csoportidentitás folyamatosan dinamikusan váltja egymást, természetesen mindkettő mindig jelen van, de attól függően kerül az egyik inkább előtérbe, és háttérbe a másik, hogy milyen helyzetben van az egyén. Ha valaki az egyetlen fehér egy olyan baráti összejövetelen, amelyen csak feketék vannak, akkor nagyon egyértelműen a fehér mint csoportidentitás kerül előtérbe és megelőzheti az egyéni identitást. Ilyen esetben azt, ahogyan az illetővel beszélnek, ahogyan az illetővel bánnak, úgy értékelheti az egyén, hogy az elsősorban nem személy szerint neki szól, hanem annak a csoportnak, amelynek ő az egyedüli képviselője. Coalhouse Walker egy egyéni, individuális sérelmet szenvedett el, de ezt egyben vonatkoztatta a csoportidentitására is, mint csoportsérelmet is elszenvedte, és amikor a csoportjával azonosult, akkor ez extra erőt adott a küzdelméhez. Számos vizsgálat bizonyítja, hogy a csoport versengőbb, mint az egyén (Insko és mtsai, 1994), tehát nagyon gyakran történik az, hogy az egyén már feladná, azt mondaná, hogy már nem érdemes küzdeni, már nem akarok győzni, már elég volt, már nem éri meg a dolog, de mivel nemcsak önmagát, hanem a csoportot is képviseli, ezért tovább folytatja a küzdelmet. Amikor a csoportidentitás kerül az előtérbe, akkor az extra-versengő aspektust ad a helyzeteknek.

A győztes vesztes

„Mintegy két órával ezután ifjabb Coalhouse Walker föltartott kézzel lement a Könyvtár lépcsőjén és elindult a Harminchatodik utcán a szemközti ház felé... Az egyik járdától a másikig két szakasz lovas rendőr sorakozott fel... A rendőrség utóbb közölte, hogy a fekete férfi a fényesen megvilágított utcán menekülni próbált.” (Doctorow, i.m., 291.)

Walkert lelőtték, megölték. Doctorow regénye egy nagyon determinált, nagyon küzdeni tudó személyről szól, aki a megaláztatást nem viselte el, azt nagyon komoly

sérelemként élte meg, és erre erős agresszióval, bosszúvággal és gyűlölettel reagált, aminek eredményeképpen a saját életét is elpusztította, és áttételesen a jövőendő családjáét is. Sarah meghalt, a gyereket a fehér család nevelte fel. A sérelem megtorlásába számosan az agresszorok közül is belehaltak, bár éppen a fő agresszor életben maradt.

Walker elérte a célját, amiért küzdött, visszakapta az autóját, és ebben az értelemben az igazság helyreállt: volt egy autó, amit bemocskoltak, és lett egy autó, amit rendbe tettek. Még egy győzelmet aratott: a tűzoltóság vezetőjét sikerült arra kényszerítenie, hogy azt a megalázó cselekedetet, amit elkövetett, az autó bemocskolását, maga hozza rendbe. Coalhouse Walker az ablakból figyelhette, ahogy a tűzoltó maga megcsinálja azt, amire addig nem lehetett rávenni. Walker „győzött”, de a saját életével fizetett ezért a győzelemért.

A győzelem és a vesztes evolúciós megközelítése

Coalhouse Walker és a tűzoltók között kialakult konfliktushelyzet versengésből fakadt, hiszen a tűzoltókban az keltett feszültséget, hogy valakinek, akinek ez meggyőződésük szerint nem járna, több és jobb tulajdona van, mint nekik, ezért szimbolikusan meg kívánták fosztani őt attól, vagyis le akarták győzni. Walker nem állt versengésben a tűzoltókkal mindaddig, amíg úgy érezte, hogy igazát érvényesíteni tudja törvényes eszközökkel. Amikor ez nem sikerült, és azt sem sikerült elérnie, hogy a tűzoltók engedelmeskedjenek neki és rendbe hozzák az autóját, a konfliktus ellenséges küzdelemmé, a „ki győz le kit” harcává vált.

A győzelmet és a vesztes evolúciós értelemben is meg lehet közelíteni. A csoportban élő állatoknál társas hierarchia, dominancia és alárendelődési viszonyok alakulnak ki. Ezek a viszonyok a versengés eredményeképpen jönnek létre, az állatok megküzdnek egymással a rangsoron belüli helyért, tehát a hierarchikus viszonyok a nyeres és a vesztes struktúráiból jönnek létre. Aki győztes ebben a küzdelemben, a domináns egyed, az evolúciós bizonyítékok szerint több erőforráshoz jut, és több eséllyel örökíti tovább a génjeit (Csányi, 1999). A vesztes viszont nem jut elég erőforráshoz. Hogyan lehet úgy kezelni a vesztes, hogy az mégis evolúciósan adaptív legyen? A vesztes utáni feladás adaptív stratégia akkor, ha esély sincs a győzelemre (Sloman és Gilbert, 2000). Az állatvilágban, ha egy egyed elismeri a vereségét, akkor az agressziógátlást hoz létre a győztesben, vagyis megakadályozza a győztest abban, hogy folytassa az agressziót a vesztesel szemben (Csányi, 1994). A megadás leállítja az agressziót, és ezért evolúciósan adaptív. Sloman és Gilbert (2000) is azt mondják, hogy a humán pszichológián belül is kiemelkedő jelentősége van annak, hogy a vesztesel való megküzdésre az egyének legyenek stratégiái, bizonyos esetekben tudjon veszíteni, vagy el tudja fogadni a vesztes. Az alárendelődésnek ezért van komoly túlélési szerepe, és az állatvilágban is ezért alakultak ki a megadási formák, az alárendelődésnek a különböző jelzései, mert ezek megvédik az egyedeket a versengéssel járó további agresszióktól.

Sloman (2000) a vesztesre adott adaptív reakció háromfázisú modelljét állította fel. Az első szakasz az az úgynevezett eszkalációs stratégia, amikor az egyént az optimizmus és a harag arra készítetik, hogy a korábbiaknál még erőteljesebben próbálkozzon a győzelemmel. Ha ez a még erőteljesebb próbálkozás is kudarcba fullad, akkor következik a második szakasz, ezt Sloman úgy nevezte, hogy az „önkéntelen megadás stratégiája” (ÖMS). Az ÖMS szakaszában az előző fázis optimista attitűdjét pesszimizmus váltja fel. Az egyén inkompetensnek, gyengének, kisebbségnek, inadekvátnak, reménytelennek, tehetetlennek érzi magát, és az agressziója legátlódik. Az ÖMS funkciója, hogy deeszkalálja a konfliktust, mert kifejezi azt, hogy nincs értelme folytatni a küzdelmet, ha az egyén nem tud győzni. A

harmadik szakasz az elfogadás. Funkciója az, hogy létrehozhasson kibékülést, miután a konfliktus lezajlott, illetve lehetővé teszi, hogy a vesztes elismerje a vereségét és azt, hogy az ellenfél erősebb volt. Az agresszió és a gyűlölet alábbhagy, az illető le tudja tenni a küzdelmet és elfogadja, hogy nem ment, amit szeretett volna, nem tudott abban sikeres lenni, más és új irányba kell elindulni. A vesztes nem ragad le a veszteségnél, el tud szakadni ettől az élménytől. Elfogadja, hogy az adott kitűzött célt nem lehetett megnyerni, azt az adott körülmények között csak elveszíteni lehetett. Végigment egy folyamaton, küzdött, elvesztette, haragos volt, nem adta fel és tovább küzdött, nem sikerült, szomorú volt, megszenvedte és most itt az idő ezt odahagyni és továbbmenni. Ez az a háromfázisú modell, amit Sloman a veszteséssel való adaptív megküzdésre javasol. A vesztes elfogadását megkönnyíti a győztes viselkedése, pl. ha a győztes nem megszegyeníti őt, hanem elismeri, hogy jól küzdött, maga is kompetens volt (Fülöp és Berkics, 2007).

Coalhouse Walker nem ment végig ezeken a szakaszokon. Ő leragadt az úgynevezett eskalációs stratégiánál, és folyamatosan, dühösen küzdött. Megpróbálkozott mindennel. Megpróbálkozott a rendőrrel, megpróbálkozott az ügyvéddel, megpróbálkozott a legkülönbözőbb lehetőségekkel, és nem tudott győzni, illetve végső soron úgy tudott győzni, hogy az maga egy óriási vesztes volt, az egész életének az elvesztése. Nem tudott elszakadni a veszteségtől, nem tudott új tevékenységeket keresni. A veszteséssel való adaptív megküzdés esetén a vesztes talpra tud állni, új területeket és alternatívákat tud találni és azokon a területeken igyekszik győzni. Például Coalhouse Walker számára kínálkozott volna, hogy amikor a legális lehetőségek bezárultak, akkor elszakadjon a megaláztatás traumájától, letisztítsa az autóját, a jövőendő családjá felé forduljon, örüljön annak, hogy visszakapta Sarah szerelmét, megnősüljön, nevelje a gyerekeit és sikeresen zenéljen. Tehát bizonyos értelemben lehetett volna továbblépnie, mégsem tudott továbblépni, talán azért, mert az mindazon való átlépést jelentett volna, amit az élete szimbolizál: az egyenrangúságot, azt, hogy ha az ember tehetséges és keményen dolgozik, akkor nincsenek korlátok és be kell, hogy fogadják, hogy nem történhet meg, hogy pusztán a bőrszíne alapján jogtalan és igazságtalan helyzetekbe kényszerítsék.

Price és mtsi (1994) a depresszió társas versengés hipotézisében foglalták össze azt a patológiás helyzetet, amely akkor áll elő, ha a vesztes nem tud győzni, viszont nem is fogadja el a veszteséget. Price hasonlóságot tételezett a depressziós betegek és azok között az állatok között, amelyek veszítenek a hierarchiában betöltött helyért folyó harcban, és alárendelt társas helyzetbe kényszerülnek. Depresszió akkor alakul ki, ha a vesztes nem tudja folytatni a küzdelmet, kénytelen megadni magát, de állandó frusztrált érzés marad benne, nem fogadja el a helyzetet mint realitást, és nem tud elszakadni az eredeti céltól. A hangulatzavar és depresszió alapja az, ha az egyén továbbra is harcra kész, bár nincs esélye a győzelemre. Ezzel szemben a vesztes elfogadásával a depresszió és a további felesleges küzdelem elkerülhető. Coalhouse Walker a depresszió helyett a szélsőséges agressziót és bosszút „választotta”, lényegében tömeggyilkossá vált.

Sloman és Gilbert (2000) azt is vizsgálják, hogy mi teszi lehetővé, hogy egy vesztes vagy vesztesre álló egyén el tudja dönteni, hogy mikor van az a helyzet, amikor még lehet vagy kell tovább küzdeni és nem szabad feladni. Ez részben kockázatelemzés, kognitív kiértékelés és emocionális kérdés is. Erre a tudatos mérlegelésre csak azok képesek, akik nagyon kidolgozott személyiséggel rendelkeznek. Érdemes-e még itt tovább küzdeni, meglehetne-e még valamit tenni, és akkor sikerülne elérnem a célokat, vagy itt ezt már abba

kell hagyni, ebbe már nem érdemes befektetni, innen most már el kell jönni, ezt már le kell tenni, mert többet veszítünk a folyamattal, mint amennyit megnyerhetnénk a végkifejlettel, és egyébként sincs igazi esély arra, hogy ez a végkifejlet pozitív lesz.

Nagyon sok tényező határozza meg azt, hogy a vesztes a vesztes könnyebben vagy nehezebben fogadja el. Nem mindegy, hogy mi a versengés tétje, milyen fontossága van annak a dolognak, amiről az egész harc szól. Ha a cél nagyon fontos, akkor sokkal nehezebb elfogadni a veszteséget, sokkal tovább tart a küzdelem. Coalhouse Walker esetében mindenki úgy értékelte, hogy az, hogy egy autót meg kell javítani, az nem egzisztenciális kérdés, nem egy olyan szörnyű tragédia, amiért érdemes ezt a küzdelmet megvívni, nem az életét, nem az alapegzisztenciáját fenyegeti. De a büszkeség, az, hogy én ki vagyok, miben határozom meg magam, az néha sokkal nagyobb erejű, mint az egzisztenciális kérdések, sokkal fontosabb tét a küzdelemben, minthogy valaki bármi mást elveszíthet ennek az árán. Az önazonosság, a személyes identitás, az önbecsülés és mások megbecsülése nagyon nagy erejű motivációk ezekben a küzdelmekben. Ugyanakkor, ha nemcsak „tárgyak”, hanem emberek is áldozatul esnek az egyén önmegbecsüléséért zajló küzdelmének, és a szeretett személyek elvesztésének a lehetősége nem tudja felülírni az ént ért sérelem fájdalmát és frusztrációját, akkor a narcizmus kórképe sejlik fel.

Ha csak a tárgyi vonatkozásokat tekintjük, akkor az nyilvánvaló, hogy Coalhouse Walker nagyon megdolgozott az autójáért, de az is biztos, hogy állni tudta volna a javítás költségeit, vagy ad abszurdum vehetett volna talán egy másik autót. Az ő esetében voltak alternatívák, de ő mégis tovább folytatta a küzdelmet. Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert fontos megérteni azt, hogy hol a határvonal az egészséges és adaptív nem feladás és az egészséges reakciók logikájából patológiás irányba történő elmozdulás között. Milyen feltételek teheték nehezzé Walker számára az elfogadást? Nehéz elfogadni a veszteséget akkor, ha a vesztes nem tud kilépni az adott helyzetből. Ha például valakivel, aki megalázta az adott személyt, aki bemocskolta az életének egy fontos tárgyát, illetve szimbólumát, továbbra is együtt kell élni, egy közegben kell lenni, mert például egy munkatársról van szó, vagy egy családtagról, akkor sokkal nehezebb a veszteséget elfogadni, mert az egyén állandóan szembesül vele. Nyilvánvaló, hogy Coalhouse Walker esetében ez az interdependencia a tűzoltókkal nem állt fenn, de társadalmi szinten jelen volt. Coalhouse Walker az amerikai fehér társadalomban élt feketeként, nem tudott elmenekülni ebből a státusból, az a státusz egy kijelölt státusz volt, és kijelölt státusz bizonyos értelemben mind a mai napig. Talán úgy érezte, ha elfogadja, hogy feketeként bármikor igazságtalanul bánhatnak vele, és megalázzhatják és tönkreteszhetik mindazt, amiért ő keményen megdolgozott, akkor örökre elfogadja, hogy bármit tesz, csak másodrendű tagja lehet annak a társadalomnak, amiből kilépnie nem lehet. Azt érezhette, hogy fel kell adnia egy hitet és egy reményt, amelyet az addigi sikeres karrierje joggal alátámaszthatott, és illúzióknak kell minősítenie őket. Bár annak ellenére, hogy nagyon sok minden megváltozott az amerikai társadalomban az elmúlt csaknem száz év alatt, a feketék egyenlő jogokra tettek szert, léteznek a feketék esélyegyenlőségét segítő programok, az Egyesült Államok elnöke 2008 és 2016 között, nyolc éven keresztül egy fekete volt, mégis, talán ma is megtörténhetne az, ami Coalhouse Walkerrel történt. Igaz, a törvényes reakció más lenne az egyéni, faji gyűlöletből elkövetett tette, és ez megóvhatja a mai Coalhouse Walkereket attól, hogy radikalizálódjanak. Ez pedig nem kevés. Coalhouse Walker előtt bezáródtak a kapuk, a törvény sem állt mellé, nem volt hova lépnie.

Versengési attitűdök és a vesztéssel való megküzdés

A vesztesre adott válaszok természetesen egyénenként a személyiség függvényében nagyon különbözőek lehetnek. Nicholls (1989) azt mondja, hogy amikor valaki teljesítményhelyzetbe kerül, vagy egy célt akar elérni, akkor többféle dolgot emelhet ki a helyzetből. Az egyik az énje, hogy „én” hogyan vagyok ebben a helyzetben, én mit érek el a másikhoz képest, meg tudom-e bosszulni, vissza tudom-e szerezni, mondjuk, a megbecsülését a másinak. A másik a konkrét cél, Coalhouse Walker esetében, hogy az autót tisztítsák meg. Bár Walker mindkettőt követte, mégis nagyon nyilvánvaló, hogy ami irányította ebben a küzdelemben, az az énje volt. Az volt a leglényegesebb, hogy ő ebben a helyzetben milyen énsérelmet szenvedett el. Karen Horney írt egy könyvet (1937/2004), az a címe, hogy *A neurotikus személy napjainkban*. Ebben a könyvében a kényszeresen versengő, az amerikai kultúra által kitermelt álszemélyiségről ír. A kényszeresen versengő személy bármi áron győzni akar, mert az egója folyamatos megerősítésre szorul, rendkívül érzékeny a kudarcra, frusztrációra, a bántásra, és haraggal és agresszióval reagál, ha az megtörténik. Később Ryckman és munkatársai (1990) Horney leírására alapozták a *hiperversengő személyiség* leírását, akinek ellenállhatatlan szükséglete van arra, hogy bármely területen, bármely szituációban, bármely kapcsolatban versengjen, és bármilyen áron nyerjen, ezzel fenntartva saját önértékelését. Ha egy hiperversengő személynek nem sikerül a győzelmet a saját erőforrásaival támaszkodva elérni, akkor manipulál, agresszív lesz, tehát olyan eszközökhöz folyamodik, amelyek már nem férnek bele a moralitás, a társadalmi együttélés, vagy az elfogadott interperszonális kapcsolatok világába. Coalhouse Walker, hogy eljuthasson oda, ahol társadalmi státuszban van, amikor megismerjük a regényben – nem tudunk sokat az életéről – egészen biztos, hogy nagyon komoly küzdelmeken kellett, hogy sikeresen keresztül menjen. Sarah szerelméért is megküzdött és el is érte a célját, visszaszerezte azt.

A hiperversengő személy mindaddig, amíg a saját erőforrásaival el tudja érni a győzelmet benne marad a normatív vagy szabályos keretekben. A probléma akkor keletkezik, ha ilyen úton és eszközökkel nem sikerül a győzelem. A hiperversengő személyek ezen kívül negatívabbnak és fenyegetőbbnek látják maguk körül a világot, mint amilyen az, és sokkal inkább „ember embernek farkasa” elképzelésük van a világról. Magasabb a szorongási szintjük is, és úgy érzik, hogy a győzelem a túlélés egyetlen módja, és minden egyes vesztes nagyon erősen az énképet érinti és nárcisztikusan dolgozódik fel. Ezt láthatjuk Coalhouse Walkernél is, ő lesz az Egyesült Államok ideiglenes elnöke: grandiózus szelfet épít fel a nárcisztikus sérelemre. A pszichoanalitikus szakirodalom a bosszút nárcisztikus dühként értelmezi, amelyet egy nárcisztikus sérelem okozott (Neumann, 2012). Gerevich és munkatársai (2002) Kohlhaas Mihály nagyon hasonló története segítségével mutatják meg ezen keresztül a terrorizmus pszichológiáját.

Mi lehetett volna adaptív válasz Coalhouse Walker esetében az őt ért sérelemre és arra, hogy ezt a sérelmet törvényes eszközökkel nem sikerült orvosolni? Ryckman és mtsai (1996) leírnak olyan versengő személyt is, aki ugyancsak magasan teljesítményorientált, de akinek a legfőbb célja, hogy a versengés a fejlődéséhez és a növekedéséhez járuljon hozzá. Az ilyen egyének aktívan meg tudnak küzdeni a győzelemmel és a vesztéssel is, ezért úgy is nevezik őket, hogy a személyes fejlődésre koncentrálók. Nekik nem a győzelem a legfontosabb, hanem az, hogy milyen fejlődést értek el az oda vezető úton, ezért kevésbé nárcisztikusan reagálnak azokra a helyzetekre, ahol veszítenek, nem közvetlenül az énjük, ami

érintődik, hanem a céljaik elérése frusztrálódik, amikor alárendelt pozícióba szorítják őket. Igyekeznek tanulni a veszteségből. Coalhouse Walker egy nyugodtabb állapotában átgondolhatta volna az őt ért sérelmet, például stratégiákat dolgozhatott volna ki arra, hogy lehetőség szerint hogyan kerülje el ezeket, vagy csatlakozhatott volna a feketék jogaiért küzdő legális szervezetekhez.

A győzelemre és a vesztesre adott reakciókat Sloman és Atkinson (2000) összekapcsolták a *kötődési stílusokkal*. A biztonságosan kötődő személy meg tudja ítélni, hogy kivel érdemes versengeni, és érdemes-e egy vesztes után folytatni a küzdelmet, vagy jobb megoldás elismerni a vesztesést és új célokat kitűzni. A bizonytalan kötődés viszont lehetetlenné teheti a vesztes elfogadását. Az elkerülően-bizonytalanul kötődő személyek erősen függnek a győzelemtől, mert erősen felnagyított énképük mögött önértékelésük valójában bizonytalan és törekeny, és nem tűri a legkisebb hiányosság kiderülését sem. A győzelemmel járó öröm, büszkeség és énfelnagyítás csak átmeneti, ezért újabb és újabb küzdelmekben kényszerűen bizonyítani kell a pozitív énképet. Az elkerülő kötődők „nem tudnak veszíteni”. Ezzel szemben a bizonytalan-ambivalens személyek negatív énképét megerősíti a vesztes, ezért ők megadják magukat, túlhangsúlyozzák gyengeségeiket és tehetetlenségüket, és ezzel odafordulást váltanak ki, vagyis egyszerre aktiválják az alárendelődést és az affiliációt. Ez evolúciósan inkább az a stratégia, hogy elismerem, hogy vesztettem, elismerem, hogy én kicsi vagyok, nem vagyok ügyes, gyenge vagyok, és akkor a győztes oda tud fordulni, hiszen a vesztes annyira gyenge, hogy nem kell tőle tartani, az erősebb agresszió legátlódik. Ha Coalhouse Walkert el kéne helyezni valamelyik kategóriába, akkor őt valószínűleg az elkerülően bizonytalanul kötődő kategóriába tennénk, tehát, aki nem tudja elviselni a vesztesést, és bizonytalan énképpel rendelkezik.

A győzelemben és vesztesben vannak kardinális érzelmek: győzelem esetén a büszkeség, vesztes esetén a szégyen (Tangney és Fischer, 1995). A Coalhouse Walkert erősen jellemző büszkeség a személyes teljesítményhez, a sikerhez, a céléléréshez, a győzelemhez kötődik. Az egyén általában komptensebbnek érzi magát, amikor sikert ér el, nő az önbecsülése, a motivációja. A büszkeség megerősítheti a szociális kapcsolatokat, de hogyha túl erős vagy túl nárcisztikus jellegű, dicsekvésnek minősül, és arra rosszul reagál a környezet. Coalhouse Walker büszke volt. Túlzottan büszke. Ez visszatetszést keltett. Azt azonban nehéz eldönteni, hogy valódi arrogancia jellemezte-e, vagy a feketék büszkeségével kapcsolatban a többségi fehér társadalomnak alacsonyabban volt az ingerküszöbe, és az egészséges büszkeséget is irritálónak tartotta. A győzelemre és a büszkeségre természetes reakcióként énfelnagyítás jellemző. Már a 8-9 éves gyerekek is nagyobbban rajzolják a győztes figuráját a vesztesnél, vagyis már ebben az életkorban is kifejezik, hogy a győztes és a vesztes másképp helyezi el önmagát a társadalmi térben és más a társadalmi státusza (Sándor és mtsai, 2013).

A vesztesre általában a szégyen jellemzőbb. Jelentése az, hogy az egyén nem felel meg az énídeáljának (Mascolo és Fischer, 1995). A külvilág visszatükrözi a szégyenteli tettet, és ezáltal a szégyenkező személy mások szemében elveszti értékét. A szégyenre főleg passzivitás a válasz. Gyakran társul hozzá depresszió, reménytelenség, de társulhat hozzá védekező harag is (Harter, 1999). Gilbert és McGuire (1998) szerint a szégyen a társas rangot és szociális státuszt szabályozza, és az alárendelődéssel kapcsolatos, mert az egyén kicsinek és csökkent értékűnek érzi magát. Weisfeld és Wendorf (2000) szerint a büszkeség és a szégyen azonos töről fakad, és a domináns és az alárendelődő magatartással áll kapcsolatban. Coalhouse

Walker rendkívül erőteljes reakciója az őt ért sérelemre az erősen büszke ember erős szégyenreakciókra való hajlamát mutatja meg.

Fessler (2007) a szégyent a hierarchiában alulmaradt, alárendelt pozícióhoz rendeli. Ennek elkerülése motiválja a társas státuszért és a presztízszért folyó versengést. Fessler (2007) különbséget tesz e kettő között: a domináns társas státuszt az egyén kiharcolja magának, a presztízst viszont másoktól kapja, vagyis a győzelmet és azzal a státuszemelkedést az emberi csoportokban a társas közegnek vissza kell igazolnia. A magas presztízs, hasonlóan a domináns státuszhoz, nagyobb lehetőséget biztosít az erőforrásokhoz való hozzájutáshoz, ezért az emberi motivációs rendszer úgy épül fel, hogy lehetőség szerint elkerülje a társas hierarchiában az alárendelt pozíciót. Coalhouse Walker képes volt dominanciát kivívni magának az amerikai társadalomban (Ford autó és sikeres karrier), de presztízst nem, és ezért különösen érzékeny volt az alárendelődesre. A dominanciájára mind a tűzoltók, mind a Sarah-t befogadó fehér család reagált, de presztízst egyik csoport esetében sem sikerült kivívnia magának.

Míg az állatvilágban a dominanciaharc esetében adaptív, ha a gyengébb elismeri az alárendelt pozícióját, mert ezzel megvédi magát a további agressziótól, az embercsoportokban, amelyekben presztízshierarchia van, az alárendelt pozíció elismerése, a szégyen kimutatása, ritkán jár előnnyel. Előnyösebb az, ha kifejezi az elismerését a győztesrel szemben, de nem rendeli magát alá neki. Az elismerés kifejezése – érvel Fessler (2007) – szociális előnyökkel járhat. Azt jelzi a győztes számára, hogy a legyőzött a továbbiakban kész a kooperációra. Ennek mind a vesztes egyén, mind a csoport számára relevanciája és túlélési értéke van. A győztes elismerése a vesztes részéről kifejezi a győztes számára, hogy nem kívánják megkérdőjelezni és veszélyeztetni a hierarchiában kivívott szerepét (Oatley és Jenkins, 2002).

A szégyennel szembeni védekezéseket Levin (1971) öt nagy csoportba sorolja. Ezekhez lehetséges vesztesre adott reakciókat köthetünk: 1. az énfeltárás korlátozásai, az izoláció, aszketizmus (feladás); 2. az elfojtás (nem érzek semmit); 3. az éniideál fejlesztése és az arra való törekvés, hogy az egyén többet ne legyen kritika stb. tárgya (talpra állás és erőfeszítés); 4. a libidinális befektetés visszavonása – nem számít, hogy mit gondol róla egy meghatározott egyén vagy csoport (nem érdekes, hogy vesztettem); 5. agresszió – mások okolása a szégyenteli kudarcért (harag a győztes iránt). Coalhouse Walker ezt az utóbbi érzelmi megküzdést „alkalmazta”. Ha valaki haraggal reagál egy vesztesre, az sokkal negatívabb interperszonális megítélés kap, ugyanakkor azt jelzi, hogy megtartja a rangját, nem lehet őt betaszítani az alárendelt pozícióba. A harag dominanciát tükröz egy alárendelt helyzetben (Hareli és mtsai, 2009). Coalhouse Walkernek nagyon fontos, hogy ne szoruljon be egy alárendelt pozícióba.

A büntudat legtöbbször akkor merül fel, ha valaki valamilyen szabályt áthágott a versengésben. Legtöbbször a győztesnek van büntudata, mert olyan áron érte el a győzelmet, amilyen áron nem elfogadható elérni. Várható lenne, hogy a tűzoltók, akik keményen elbántak Coalhouse Walkerrel, később büntudatot vagy megbánást éreznek azért, mert megszegényítették és bemocskoltak egy másik embert. De ők nem érzene büntudatot, csak a kárörvendés jellemző rájuk. Talán azért, mert egy négerrel tettek, amit tettek, akit nem is tekintenek emberi lénynek. Ha Coalhouse Walker látná a megbánás és büntudat jeleit, lehet, hogy az is elég volna neki és elégtételt jelentene, de ez sem történik meg. Az agresszor nem

mutat megértést, nem fordul oda a megalázotthoz, nem oldja fel az odafordulásával a helyzetet.

A vesztes elviseléséhez nagyon fontos, hogy a társas közeg hogyan reagál, és nagyon fontos, hogy a győztes hogyan viszonyul a veszteshez, mennyire fordul oda a veszteshez. A vesztes és győztes közötti kapcsolat meghatározó szerepű abban, hogy a vesztest el tudja-e valaki fogadni. Ha a győztes folyamatosan megszegényíti a vesztest, folyamatosan szembesíti a vesztesével, akkor az sokkal nagyobb haragot kelt, és megnehezíti, hogy kialakuljon az önkéntelen megadás stratégiája. A vesztes könnyebben foglya marad egy reménytelen harcnak. A regényben láthattuk, hogy a tűzoltókkal hosszú ideig semmit nem lehetett elérni. A megalázás után tovább folytatták a megszegényítést, a hazugságot, az igazságtalan vádakat. Ez nem segíti elő, hogy a vesztes elszakadjon ettől az élménytől és tovább tudjon lépni.

Az igazságos és igazságtalan vesztes

A vesztesre nagyon különbözően reagálnak az emberek, annak a függvényében, hogy mennyire tekintik azt igazságosnak és fairnek. Fülöp (2008) egyetemistákat kért arra, hogy olvassanak tisztességes, fair és tisztességtelen győzelemről és vesztesről szóló történeteket, és írják le, hogy mit éreznének és tennének az adott helyzetben a győztes és a vesztes helyében. Az eredmények azt mutatták, hogy amikor egy helyzetben valaki úgy kerül ki vesztesen, hogy azt mind ő, mind a további résztvevők igazságosnak tartják, akkor a csalódottság és a szomorúság a vezető érzelmek. Ha viszont valaki igazságtalanul marad alul, akkor a düh, a harag, a frusztráció vagy a tehetetlenség érzéseit éli át. A vesztes utálja, gyűlöli a győztest, és nem ritkán bosszút akar állni az igazságtalan vereség miatt. Ez Coalhouse Walker pszichológiája is, benne is a düh, a harag, a megbántottság érzései keverednek, amely érzések végül is a bosszú szándékában csúcsosodnak ki. Ugyanakkor nem mindegy, hogy a bosszú milyen természetű. Ha mindenkiből gyilkos és terrorista lenne, aki igazságtalan vereséget szenvedett egy számára fontos helyzetben, akkor nagyon nagy bajban lenne a világ. A haragot és a bosszúvágyat a legtöbben megtanulják szabályozni és társadalmilag elfogadható formában kifejezni.

Az egyetemistákkal végzett vizsgálat szerint, ha valaki tisztességtelen módon kerül ki győztesen, akkor csak a győztesek egy része érez büntudatot, a többségük örül, sőt kárörvend, és közben nem közeledni és bocsánatot kérni próbál, hanem érzelmileg és viselkedésben is inkább el akar távolodni a vesztestől. Emiatt kialakul egyfajta üldözési viszony a vesztes és a győztes között, a vesztes bizonyítani próbálja az igazát és üldözi a győztest, a győztes viszont tagad és távolodik. Ez történik a tűzoltókkal és Coalhouse Walkerrel is. Coalhouse Walker nem volt a családjával, nem játszott a zenekarában, minden energiája, minden pénze arra ment el, hogy leleplezze a csalást.

Gaylin (2003) könyvében azt írja, hogy amikor a sértettség kényszeres foglalatossággá fejlődik a gyűlölet tárgyával kapcsolatban – mint ahogy Coalhouse Walker monomániásan mondta, hogy ezt a tűzoltóparancsnokot vagy meg kell ölni, vagy csinálja meg az autóját –, akkor egy szenvedélyes és halálos kötődés teremődik a gyűlölet tárgyához. Bizonyos értelemben hideg düh és kiszámított rosszindulat működik. Coalhouse Walker akcióit nagyon meg kellett szervezni, például a Morgan-könyvtár körbedinamitizálásának kifinomult logisztikája volt, és azt a tervet végre is kellett hajtani. Ezek a tettek már nem aktuális impulzív reakciók voltak, hanem átgondolt stratégiák. A szándék komolyságához nem férhetett kétség, nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy ha Coalhouse Walker nem kapja

meg az elégtételt, akkor a híres könyvtár a levegőbe repül. Végül is emiatt tudta elérni, hogy teljesítsék a kívánságát és megcsináltassák az autóját, és a letisztítását az agresszor tűzoltó végezze el.

Összefoglalás

Az igazságtalanságra és a társadalmi igazságtalanságokra jogosan reagálnak annak az elszenvedői dühvel és frusztrációval. De kevesekből lesz emiatt tömeggyilkos és terrorista. Az igazságtalan társadalmi helyzetből sokak szenvednek, és az emberiség története során számtalan olyan esemény történt, amikor az igazságtalanságot átélő társadalmi csoportok fellázadtak a helyzetük ellen, tagjaik fegyvert fogtak, és élet elleni agresszió árán, családjukat hátrahagyva, illetve sorsára hagyva küzdöttek a csoport elismeréséért vagy felemelkedéséért. Felmerül a kérdés: pontosan mi a különbség egy forradalmár és Coalhouse Walker között. Az egyik feltétlenül az, hogy kit képvisel az illető: önmagát, saját személyes sérelmét, vagy egy egész társadalmi csoportért felelősséget érezve teszi azt, amit tesz: a céljai pusztán önösek vagy közösségek. Coalhouse Walker nem politikai aktivista, hiába állítja bizonyos pontokon, mégsem az elnyomott etnikai csoportjáért küzd, hanem nagyon is fókuszáltan azért, hogy az autóját makulátlanul kapja vissza, vagyis csak a saját sérelmeit akarja megbosszulni. Nárcisztikusan sértett, nárcisztikus dühvel és bosszúvágygal hajtott bűnözővé válik, és ebben a minőségében ölik meg, végül is jogosan és törvényesen. Gerevich és Gönczi (2002) a Kohlhaas Mihályról írott tanulmányuknak azt a címet adták, hogy „egy középkori terrorista”. Hangsúlyozzák munkájukban, hogy a terrorista csoportok nagyon vegyes összetételűek, tagjaik között lehetnek olyanok, akik egy politikai célért küzdenek, olyanok, akik személyes sértettségéből vannak jelen, olyanok, akik patológiásak. Heinrich von Kleist *Kohlhaas Mihály* című műve és Doctorow *Ragtime* című regénye leginkább a terrorizmus pszichopatológiai értelmezéshez segíthet hozzá. Mindkét regény ebben az értelemben is nagyon aktuális. Mindkettő felveti azokat a súlyos kérdéseket, hogy mikor tekint egy társadalom valakit a nemzeti történelmet alakító hősnek, és mikor szimplán bűnözőnek, mi különíti el a politikai aktust a személyes bosszútól, mi a különbség a kitartó küzdelem és a patológiás beszűkülés között, és van-e joga egyik embernek a másikat megölni bármilyen ideológia nevében: mikor hős, mikor terrorista bűnöző és mikor pszichiátriai beteg.

Irodalom

- BEATTIE, H.J. (2005). Revenge. *Journal of the American Psychoanalytic Association* 53: 513–524.
- CSÁNYI V. (1999). *Az emberi természet*. Budapest: Vince Kiadó.
- CSÁNYI, V. (1994). Evolúciós örökségünk a versengés. In *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés* (pp. 206–224). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DALBERT, C., & MAES, J. (2002). Belief in a just world as personal resource in school. In M. Ross & D.T. Miller (Eds.), *The justice motive in everyday life* (pp. 365–381). Cambridge UK: Cambridge University Press.
- DETTMERING, P. (1975). Psychodynamics in Heinrich von Kleist's "Michael Kohlhaas" *Psyche* 29(2):154–69 March 1975.
- DOCTOROW, E.L. (1979). *Ragtime*. Ford. Göncz Árpád, Budapest: Európa.
- FESSLER, D. M. T. (2007). From appeasement to conformity: evolutionary and cultural perspectives on shame, competition and cooperation. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P.

- Tangney (Eds.) *The Self-conscious emotions. Theory and research* (pp. 174-193). New York, NY: Guilford Press.
- FOWLER, D. (1992). *Understanding E.L. Doctorow*. Columbia: University of South Carolina Press.
- FÜLÖP, M. (2008). Educating the cooperative competitive citizen. In: K. Tirri (eds.) *Educating moral sensibilities in Urban Schools*. Rotterdam: Sense Publishers. 171–187.
- FÜLÖP, M., BERKICS, M. (2007). A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatai serdülőkorban. *Pszichológia*, 27, 3, 194–220.
- GAYLIN, W. (2003). *Hatred: The psychological decent into violence*. New York: BBS Publications.
- GEREVICH, J., GÖNCZY, G., UNGVÁRI, G. (2002). „A politikai 'makroterrorizmus' strukturális és pszichológiai tényezői”. *eVilág* (12). (hozzáférés: 2017. február 23.) <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=313&lap=5>
- GEREVICH, J., UNGVARI, G.S. (2015). The description of the litigious querulant: Henrich von Kleist's novella Michael Kohlhaas. *Psychopathology*. 48 (2). 79–83.
- GILBERT, P., & MCGUIRE, M. (1998). Shame, social roles and status. The psychobiological continuum from monkey to human. In P. Gilbert, & B. Andrews (Eds.), *Shame: Interpersonal behaviour, psychopathology and culture* (pp. 99-125). New York, NY: Oxford University Press.
- GOLDWATER, E. (2004.) Getting mad and getting even. *Modern Psychoanalysis* 29: 23–36.
- GÖNCZY G. (1999). Az örület és az elmegyógyintézet motívuma a német romantika irodalmában. *Psychiatria Hungarica* 14, 5, 503–520.
- HARELI, S., SHOMRAT, N., & HESS, U. (2009). Emotional versus neutral expressions and perceptions of social dominance and submissiveness. *Emotion*, 9, 378–384.
- HARTER, S. (1999). *The construction of the self*. New York, NY: The Guilford Press.
- HORNEY, K. (2004). *A neurotikus személy napjainkban*. Budapest: Ursus Libris.
- INSKO, C. A., SCHOPLER, J., GRAETZ, K. A., DRIGOTAS, S. M., CURREY, D. P., SMITH, S. L., BRAZIL, D., & BORNSTEIN, G. (1994). Interindividual-intergroup discontinuity in the Prisoner's Dilemma Game. *Journal of Conflict Resolution*, 38, 87–116.
- KOHUT, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. *Psychoanalytic Study of the Child* 27: 360–400, New Haven, CT: Yale University Press.
- LAFARGE, L. (2006). The wish for revenge. *Psychoanalytic Quarterly* 75: 447–475.
- LANE, R.C. (1995). The revenge motive: A developmental perspective on the life cycle and treatment process. *Psychoanalytic Review* 82: 41–64.
- LERNER (1980). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. Plenum: New York.
- LEVIN, S. (1971). The psychoanalysis of shame. *International Journal of Psychoanalysis*, 52, 355–362.
- MASCOLO, M. F., & FISCHER, K. W. (1995). Developmental transformations in appraisals for pride, shame and guilt. In J. P. Tangney, & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions* (pp. 64–113). New York, NY: The Guilford Press.
- NEUMANN, Y. (2012). On revenge. *Psychoanalysis, Culture & Society*. 17, 1, 1–15.
- NICHOLLS, J. (1989). *The competitive ethos and democratic education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- OATLEY, K., & JENKINS, J. M. (2002). *Érzelmek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- RYCKMAN, M. R., HAMMER, M., KACZOR, L. M., & GOLD, J. A. (1990). Construction of a Hypercompetitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 55(3-4), 630–639.

- RYCKMAN, M. R., KACZOR, L. M., & GOLD, J. A. (1996). Construction of a Personal Development Competitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 66(2), 374–385.
- SÁNDOR, M., FÜLÖP, M., SEBESTYÉN, N. (2013). A PAIR rajzelemzési technika alkalmazása 8-9 éves gyermekek győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos rajzain. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68, 2, 169–199.
- SCHOPLER, J., & INSKO, C. A. (1992). The discontinuity effect in interpersonal and intergroup relations: Generality and mediation. *European Review of Social Psychology*, 3, 121–151.
- SLOMAN, L., GILBERT, P. (2000). *Subordination and defeat*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- VON KLEIST, H. (2003). *Kohlhaas Mihály*. Ford. Kardos László. Budapest: Európa Kiadó. <http://mek.oszk.hu/03600/03653/03653.htm>
- WEISFELD, G. E., & WENDORF, C. A. (2000). The involuntary defeat strategy and discrete emotions theory. In L. Sloman, & P. Gilbert (Eds.), *Subordination and defeat* (pp. 121–141). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.